

**„ORIZONTUL SEMASIOLOGIC”
AL ACAD. SILVIU BEREJAN**

1. Specialiștii au schițat, cu diverse ocazii, sfera intereselor științifice ale savantului lingvist S. Berejan, reliefând, în mod special, faptul că regretatul cercetător a evitat permanent tentația de a merge pe căi bătătorite și, dând preferință chiar din start aporiilor lingvistice, manifestând curajul de a părăsi punctele de vedere tradiționale, vădind cutezanța de a emite opinii eterodoxe și acribie filologică, a propus soluții judicioase privind complicate probleme de lingvistică generală, romanistică, românică, lingvistică comparată, lexicologie, semasiologie, lexicografie, gramatică, stilistică, istorie a limbii etc.

2. În cele ce urmează, vom încerca să ne pronunțăm pe marginea unor reflecții semasiologice ale lui S. Berejan, reflecții care, cu certitudine, urmează a fi scoase în evidență și valorificate, întrucât regretatul profesor, din punctul nostru de vedere, s-a impus, mai întâi de toate, ca cercetător în domeniul semasiologiei. Găsim rezonabil, în acest sens, să invocăm unele aprecieri care denotă, într-o măsură inspirată, „orizontul semasiologic” al acad. S. Berejan. Astfel, E. Coșeriu – acest „rege al lingvisticii pornit de pe plaiuri moldovene” [1, p. 7] – în avizul de susținere a candidaturii lui S. Berejan la alegerile pentru titlul de membru plin al Academiei de Științe din Moldova, consemna în 1992: „Meritele dlui Berejan în domeniul lingvisticii sînt incontestabile și unanim recunoscute în știința națională și internațională. S. Berejan este astăzi savantul cel mai de seamă din Republica Moldova în acest domeniu, și anume, atât în ce privește lingvistica generală (**mai ales semantica** – subl. n.), cât și în ce privește lingvistica românească, atât sincronică, cât și diacronică” [2, p. 59]. Cu aproximativ cincisprezece ani mai înainte, în 1976, cunoscutul lingvist rus (ulterior, director al Institutului de Limba Rusă din Moscova) Iu. N. Karaulov, membru corespondent al A.Ș. a U.R.S.S., analizînd elaborarea noțiunii de sistem lexico-semantic în lingvistica sovietică, menționa că „după lucrările lui Șcerba, Vinogradov, Smirnițki, Budagov, Ahmanova, următoarea etapă în dezvoltarea lexicologiei naționale a fost determinată de două momente: în primul rînd, de amploarea și succesele importante ale lucrului lexicografic în țară; în al doilea rînd, *de rezultatele considerabile obținute în domeniul teoriei* (aici și mai departe evidențierile ne aparțin – Gh. P.) – atât în direcția dezvoltării de mai departe a noțiunii de sistem lexico-semantic (*lucrările semnate de Ufimțeva, Șmeliiov, Berejan ș.a.*), cât și în direcția aplicării unor noi metode de cercetare în lexicologie” [3, p. 12]. Este o apreciere de care nu s-au învrednicit prea mulți lingviști de la periferia fostei Uniuni Sovietice, căci, precum se vede, după ce numește șapte lingviști ruși de mare prestigiu din Moscova și Sankt Petersburg, autorul le alătură acestora pe omul de știință ce a contribuit în mod real la dezvoltarea teoriei lexicologice naționale, lingvistul român din Chișinău S. Berejan!¹.

¹ În numele adevărului, trebuie să menționăm că și S. Berejan, deși era, cu siguranță, conștient de faptul că reprezenta „fruntea” semasiologiei basarabene, totuși, cînd a fost momentul, a scris pe un ton laudativ despre douăzeci de cercetători basarabeni care, într-un fel sau altul, s-au pronunțat pe marginea laturii conținutale a limbii române (cf.: [4]).

2.1. Un detaliu care, la prima vedere, e ne semnificativ, dar care, într-o bună măsură, ne vorbește elocvent despre amploarea, consistența și profunzimea reflecțiilor semasiologice ale lui S. Berejan: edițiile a doua și a patra ale culegerii științifice interuniversitare „Исследования по семантике” („Cercetări de semantică”) editată de Universitatea de Stat din Bașchiria (actualmente, Bașkortostan), ce publica studii ale lingviștilor din fostele republici unionale și din alte țări ale lagărului socialist, se deschid cu articolele semnate de semasiologul chișinăuian.

2.2. În același context: nu prea mulți cercetători cunosc, de exemplu, că anume datorită aportului substanțial al lui S. Berejan în domeniul semasiologiei (avem în vedere nu numai contribuția directă, adică studiile propriu-zise ale lui S. Berejan, dar și contribuția indirectă, adică studiile-monografii, culegeri de articole, lucrări de doctorat etc., elaborate nemijlocit sub coordonarea regretatului savant), *Consiliul științific pentru teoria lingvisticii sovietice* din cadrul Secției de limbă și literatură a Academiei de Științe a ex-U.R.S.S.-lui ia decizia de a organiza la Chișinău, la 25-27 mai 1979, Simpozionul unional „Probleme teoretice de semantică și reflectarea ei în dicționarele monolingve” (rapoartele și comunicările de la acest Simpozion au fost publicate ulterior în culegere [5])².

3. Trebuie să menționăm cu toată hotărârea că prof. S. Berejan, pornind de la postulatul că legitățile semantice au un caracter universal, general lingval, a remarcat nu o dată faptul că cercetătorii care se interesează în mod special de aspecte semantice trebuie să se impună, întâi de toate, „în problematica teoretică” [4, p. 35]. Numai astfel devine posibil ca fenomenul semantic investigat – indiferent de natura și specificul lui – să fie pus în relație directă cu pluriaspectualitatea și polifuncționalitatea limbajului uman, acesta fiind conceput drept un tot unitar. Avem de a face, așadar, mai mult decât cu un deziderat, întrucât „lingvistica are de studiat nu obiecte, fapte de limbă luate izolat, ci formațiuni sistemice luate în întregime (în bloc), ce s-au substituit și se substituie mereu în procesul evoluției limbii” [6, p. 197]. Iar acest tot unitar, la rîndul său, se caracterizează, după opinia lui S. Berejan, prin dualitate, întrucât se constituie din fapte ale limbii și din fapte ale vorbirii. Neglijarea acestei dualități poate duce la interpretări subiective și arbitrare ale nivelului lexico-semantic, în cadrul căruia „relațiile sistemice sînt mult mai diverse decât relațiile analogice dintre unitățile nivelului fonologic sau ale celui gramatical” [7, p. 3]. Această diversitate se explică, în viziunea semasiologului S. Berejan, în primul rînd prin autonomia caracterului de semn al unităților lexicale, în al doilea rînd, prin mulțimea lor și, în al treilea rînd, prin structurarea diferită a tuturor sectoarelor limbii [*ibidem*].

3.1. După ferma convingere a lui S. Berejan, anume dihotomia limbă / vorbire ne permite să deducem că, din punct de vedere conținutal, limbii îi sînt caracteristice trei tipuri de relații semantice ce au o bază rigidă: necoincidența semantică (eterosemia), apropierea semantică (parasemia) și echivalența semantică (omosemia). Alte tipuri de relații semantice, conchide tranșant prof. S. Berejan, nu există, pur și simplu, în limbă. Tentativa unor cercetători însă de a califica relațiile de opunere semantică (ce stau la baza antonimiei) drept „categorii semantice” nu are nici un suport: ele reprezintă doar un caz particular de apropiere semantică sau parasemie, întrucât semnele, ce se prezintă contrare din punct de vedere al sensului, se opun nu, pur și simplu, ca

² Apropo, în acele zile, ziarul principal al C.C. al P.C.U.S. „Правда” consemna la 4 mai 1979 – anticipînd, firește, cu bună știință, evenimentul științific de la Chișinău – că la Academia de Științe a R.S.S. Moldovenești „se tinde a se asigura o abordare complexă privind soluționarea sarcinilor majore, a se îmbina tematic și organizațional activitatea cu caracter fundamental și aplicativ”.

elemente totalmente eterogene, ci în baza semanticii generale. Astfel spus, antonimele, ca și parasemantele, se caracterizează atât printr-o parte semantică comună (ceea ce și servește drept bază pentru apropierea lor), cât și prin părți specifice opuse ca sens [*ibidem*, p. 4].

3.2. Afară de aceasta, delimitarea limbii de vorbire permite a se stabili, în al doilea rând, că, în anumite circumstanțe contextuale, există posibilități reale, pe de o parte, ca relațiile dintre unitățile lexicale ce coincid din punct de vedere al sensului să se „rupă”, iar pe de altă parte, de a identifica unitățile care, obiectiv, nu coincid în limbă din punct de vedere al sensului [*ibidem*]. În această ordine de idei, trebuie să amintim și de mențiunea reiterată de acad. S. Berejan că „în procesul actelor de comunicare transferurile asociative de sens și de denumire sînt, putem spune, cu adevărat nelimitate” [*ibidem*, p. 5].

4. Ar fi un neadevăr (vehiculat, apropo, de unii comentatori ai operei berejaniene) să se creeze impresia că reflecțiile semasiologului S. Berejan se reduc doar la examinarea echivalenței semantice dintre cuvinte, întrucît diapazonul intereselor semasiologice ale sale depășesc cu mult fenomenul sinonimiei. Mai mult decît atât: chestiunile de semantică l-au interesat pe regretatul cercetător nu numai în situațiile cînd a luat în discuție aspecte în exclusivitate strict „semantice”, dar și aspecte de altă natură (legate de ortografie, cultură a vorbirii, gramatică, lexicografie, teorie a limbii etc.) cu condiția doar ca abordarea acestor fenomene să contribuie măcar într-un fel la elucidarea unor chestiuni, cum s-ar zice, de mare amploare (de exemplu, rolul semanticii limbii în dezmembrarea limbii, natura sistemică a planului conținutului, statutul ontologic al unităților semantice evidențiate ș.a.).

5. Cei care sînt familiarizați, fie și superficial, cu lucrările lui S. Berejan au însușit adevărul că orice obiect, în intenția de a fi analizat „pe orizontală și verticală”, trebuie să fie supus permanent „dezmembrării”, iar această „dezmembrare” duce, inevitabil, și la ramificarea științei despre acest obiect. Totodată, merită a se reține faptul că evidențierea, în scopuri gnoseologice, a diferitor aspecte care pot deveni ulterior obiecte de studiu ale unor diverse ramificații ale științei sau chiar ale unor științe nu afectează în nici un fel statutul ontologic al obiectului respectiv (altfel zis, funcțiile care îi sînt caracteristice acestui obiect rămîn neschimbate). Afirmatia este aplicabilă întru totul și la obiectul semanticii care, sub aspect gnoseologic, e susceptibil de o serie de delimitări. În asemenea situație, lingvistul trebuie să-și asume doar cercetarea acelor aspecte ale obiectului (adică doar acele părți ale semanticii) care pot și trebuie să fie investigate exclusiv cu mijloace și procedee lingvistice, abstractizîndu-se, totodată, de la semnificațiile nelingvistice, deoarece de acestea trebuie să se ocupe alte ramificații ale științei sau, în general, alte științe [8, p. 5-6]. Așadar, conchide univoc S. Berejan, delimitarea semanticii lingvistice (adică știința despre semnificațiile semnelor limbii de care trebuie să se intereseze lingvistul) și a semanticii reflectorii (adică știința despre semnificațiile, conținutul noțiunilor ce ține de competența altor științe) e rațională anume din motivul că, realmente, există două obiecte de studiu: o semantică lingvală și o semantică extralingvală [*ibidem*]³.

6. În opinia lui S. Berejan, semantica, luată aparte, nu întrunește atributele unui sistem, altfel zis, ea nu poate fi inclusă în ierarhia sistemelor / nivelurilor limbii ce se evidențiază din punct de vedere gnoseologic. În plus, semantica nu poate fi calificată drept sistem nici din motivul că unitățile ei nu sînt niște rezultante ale altor unități

³ În legătură cu această delimitare, putem aminti și de observațiile lui A.A. Potebnea: „Fapt e că prin sensul cuvîntului se subînțelege, în general, două lucruri diferite, dintre care unul *este de competența lingvisticii* (subl. n. – Gh.P.) și îl vom numi *apropiat*, iar altul *ce constituie obiectul altor științe* (subl. n. – Gh.P.) – *sens îndepărtat*” [9, p. 19].

imediat inferioare, după cum nu pot servi, în același timp, nici drept „material de construcție” pentru alte unități imediat superioare. După părerea lui S. Berejan, faptul că în literatura de specialitate se vorbește de nivelul semantic se explică prin teza canonică, crestomatică, în conformitate cu care drept nivel al limbii este considerat acea parte a sistemului care dispune și de unitatea omonimică corespunzătoare. „Dar, insistă S. Berejan, chiar dacă se evidențiază astfel de unități ale semanticii limbii (cf. gramem, semem sau semantem, sintaxem sau frazem), totuși ele nu pot fi considerate esențe imanente, deoarece ele nu contractează relații sintagmatice, paradigmatică sau de ierarhie și nici nu posedă capacitatea de a funcționa autonom” [10, p. 61]. Din aceste considerente, locul semanticii limbii în cadrul sistemului glotic se află nu între nivele, ci „după ele”, mai precis, după fiecare dintre ele, formînd, într-un anume fel, „garnitura” lor conținutală.

7. Limba – ca „sistem de sisteme” – reclamă, firește, metode și procedee corespunzătoare de cercetare (în paranteză fie spus, știința despre limbă, tocmai prin diversitatea și „ingeniozitatea” utilizării metodelor de investigație, „a ajuns catalizator metodologic pentru științele umaniste” [11, p. 64]). Un merit incontestabil al lui S. Berejan, în acest sens, e faptul că el nu a abuzat de aplicarea metodelor noi de cercetare în favoarea metodelor „vechi”. Dimpotrivă, convingerea lui S. Berejan era că ceea ce se pare, la prima vedere, drept incompatibil – fie în plan ontologic, fie în plan gnoseologic – nu este decît ceva iluzoriu, iar un fenomen glotic și / sau lingvistic poate fi cercetat exhaustiv numai dacă se vor pune în aplicare atît ceea ce este verificat (adică ceea ce e „clasic”), cît și noile achiziții în acest domeniu (adică ceea ce e „modern”). Totodată, e important să se știe că, de îndată ce măcar una dintre orientările metodologice – fie cea istorică, fie cea funcțională, fie cea structural-sistemică etc. – „este absolutizată, ea începe să reflecte realitatea incomplet și unilateral” [12, p. 51]. Cu alte cuvinte, „toate orientările metodologice sînt utile, dar fiecare dintre ele urmează a fi aplicată atunci și acolo, cînd și unde ea este mai adecvată scopului cercetării” [6, p. 196]. Prin această convingere poate fi explicată utilizarea, de exemplu, la reinterpretarea fenomenului sinonimiei, teoriei cîmpurilor conceptuale ale lui Duchacek, a lexematicii lui Coșeriu, a lexicologiei funcționale și sistemice a lui Pottier, a semanticii structurale a lui Greimas și Apresean și a altor realizări ale lingvisticii contemporane [13, p. 305]⁴. În același timp, metodele de cercetare trebuie aplicate în așa fel, încît să devină posibilă dezvăluirea specificului național al fiecărei limbi, deoarece „fiecare limbă dispune <...> de o structură semantică proprie, ce corespunde unei modalități mai mult sau mai puțin particulare de a vedea lumea de către purtătorii ei” [4, p. 55].

8. Analiza laturii conținutale a unităților lexicale se întreprinde nu „în sine și pentru sine”, ci în virtutea relațiilor ce există explicit sau implicit între această latură și alte „laturi” și / sau alte fenomene adiacente și / sau polare. Altfel spus, latura conținutală a limbii este examinată pe fundalul unor aspecte care pot, într-o măsură mai mare sau mai mică, să influențeze direcția cercetării sau, în general, să contribuie la dezvăluirea esenței fenomenului investigat.

Ceea ce e important să menționăm, în mod special, e faptul că S. Berejan a efectuat solide investigații în domeniul semanticii cu largi deschideri spre alte domenii și alte ramuri lingvistice și nelingvistice. Numai astfel poate fi înțeleasă „etichetarea” literaturii critice ce examinează anumite dicționare concrete ca fiind „absolut inconsistentă sub aspect științific”, deoarece se bazează doar „pe intuiție

⁴ Printre altele, în discuțiile private cu subsemnatul, acad. S. Berejan nu o dată și-a exprimat doleanța ca monografia *Echivalența semantică a unităților lexicale* (de unde a fost excerptat citatul respectiv) să vadă lumina tiparului în varianta românească.

și impresie subiectivă, dar nu pe o analiză științifică riguroasă” [14, p. 15]; numai astfel poate fi înțeleasă, de asemenea, luarea în calcul a rezultatelor semasiologilor chișinăuieni la elaborarea dicționarelor care, în viziunea acad. S. Berejan, reprezintă principalele și singurele opere lingvistice menite să reflecte în ansamblu *statutul ontologic* al lexicului limbii și, totodată, să asigure *ordonarea gnostică* a unităților lexicale [15, p. 61]. Pornind de la ideea că „ceea ce asigură înainte de toate calitatea unui dicționar este modul unic de interpretare lexicografică a materialului lexical” [*ibidem*], savantul-lexicograf formulează trei obiective, între care și cel care se referă la redarea cât mai fidelă a conținutului ontic al fiecărui element al limbii, acest obiectiv presupunând realizarea a trei prescripte: a) unitatea explicată să aibă în mod obligatoriu o definiție analitică, textuală, explicarea prin sinonime fiind exclusă ca principiu general; b) definiția lexicografică să nu conțină segmente de text ce nu țin de sensul propriu-zis al unității definite, ci doar acele segmente care reflectă conținutul unor îmbinări ce cuprind unitatea dată sau chiar conținutul unui context mai larg; c) definiția termenilor științifici și tehnici să fie de tip filologic, nu enciclopedic [*ibidem*, p. 62]⁵.

9. În pofida intenției de a evita concluzionarea tradițională totuși la capătul acestor consemnări ne vedem puși în situația de a relua șablonul verbal care, în cazul dat, se justifică pe deplin: acad. S. Berejan ne-a lăsat o „zestre” semasiologică impunătoare și ar fi mai mult decât regretabil dacă o atare „zestre” nu va fi pusă în valoare. Ceea ce ar trebui să se pretindă de la cei care se încumetă să evidențieze relevanțele operei științifice berejaniene e, în primul rând, să dispună de suficientă pregătire în domeniu (or, decantarea punctuală a viziunii lingvistice, inclusiv a celei semasiologice, a acad. S. Berejan depășește posibilitățile diletanților), iar în al doilea rând, să dea dovadă de multă răbdare (or, analiza reflecțiilor lingvistice de valoare presupune revenirea permanentă și insistentă asupra lor).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. S. Berejan, *În loc de prefață: un rege al lingvisticii pornit de pe plaiuri moldovene* // E. Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*. Cu o prefață de S. Berejan și un punct de vedere editorial de St. Dumistrăcel, Chișinău, 1994.
2. *Denumirea limbii noastre e cea știută de toată lumea – româna* [Din interviul cu S. Berejan realizat de A. Bantoiș] // LR (Chișinău), 1995, nr. 3.
3. Ю. Н. Караулов, *Общая и русская идеография*, Москва, 1976.
4. С. Бережан, *Изучение семантики в молдавском языкознании* // Limba și literatura moldovenească, 1987, nr. 1.
5. *Теоретические проблемы семантики и ее отражения в одноязычных словарях*, Кишинев, 1982.
6. S. Berejan, *Sistemicitate, funcționalism și istorism – principii de bază ale lingvisticii integrale coșeriene* // Academicianul Silviu Berejan. Biobibliografie, Bălți, 2005.

⁵ Apropo, redactorul principal al *Dicționarului explicativ al limbii moldovenești* S. Berejan nu o dată și-a exprimat regretul că recenziții acestei opere lexicografice nu au sesizat diferențele esențiale privind noile principii în baza cărora a fost elaborat, în special, volumul al doilea al sus-numitului dicționar.

7. С. Бережан, *Семантические тождественные слова в языке и смысловое отождествление слов в речи* // Исследования по семантике. Межвузовский научный сборник, Уфа, 1976.

8. С. Бережан, *О лингвистической и отражательной семантике* // Исследования по семантике русского языка. Лексическая и словообразовательная семантика. Межвузовский научный сборник, Уфа, 1979.

9. А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике*, т. 1-2, Москва, 1958.

10. С. Бережан, *Онтологический статус семантики и ее единицы* // Теоретические проблемы семантики и ее отражения в одноязычных словарях, Кишинев, 1982.

11. S. Berejan, *Necesitatea delimitării planului gnoseologic de cel ontologic la studierea limbii* // Un lingvist pentru secolul XXI, Chișinău, 2002.

12. S. Berejan, *Studiul complex al limbii: îmbinarea principiului istoric cu cel sistemic* // RLȘL, 1998, nr. 1.

13. С. Г. Бережан, *Семантическая эквивалентность лексических единиц*, Кишинев, 1973.

14. S. Berejan, *Dicționarul ca operă lingvistică și antinomiile practicii lexicografice* // RLȘL, 1992, nr. 2.

15. S. Berejan, *Reinterpretări lexicografice ale unităților de vocabular în dicționarul explicativ (cu privire specială asupra verbelor)* // RLȘL, 1992, nr. 4.

GHEORGHE POPA
Universitatea de Stat
„A. Russo” din Bălți